

GÖTEBORGS UNIVERSITET
LITTERATUR, IDÉHISTORIA OCH RELIGION

Det småländska lejonet ryter
Modernisering som allegori i Vilhelm Mobergs romansvit om Knut Toring

The Småland Lion Roars
Modernization as Allegory in Vilhelm Moberg's Novel Suite about Knut Toring

Oscar Söderholm

VT 2013
LV1310, Uppsatskurs, 15 hp
Kandidatuppsats

Abstract

Bachelor's essay in literary studies

The Småland Lion Roars. Modernization as Allegory in Vilhelm Moberg's Novel Suite about Knut Toring

Oscar Söderholm

Spring term 2013

Department of Literature, History of Ideas and Religion

Supervisor: Christer Ekholm

Keywords: Modernization, class, forms of production, destruction of the idyllic spot, Gemeinschaft and Gesellschaft

Summary:

The purpose of this essay is to examine how the novels about Knut Toring, *Sänkt sedebetyg* (1935), *Sömlös* (1937) and *Giv oss jorden!* (1939) relates to modernization as historical process by reading them as allegories of the time they take place in. To achieve this, Fredric Jameson's model for analysis from *The Political Unconscious* (1981) is used. He suggests a reading in three levels, which are called "horizons", where in the first the text is seen as an act of symbols, in the second as a saying in the class discourse and in the third in relation to the changes in forms of production. Michal Bachtin's theory of the kronotop of the idyllic spot, which is the combination of an idyllic time and an idyllic place, is also used, as well as Ferdinand Tönnies's terms Gemeinschaft and Gesellschaft.

In Jameson's first horizon some differences between the peasant society and the industry society are shown, thus showing that a transformation of societies has taken place. Changes in family relations are noticeable and old beliefs disappear as the electric light is taken to use. In the second horizon the "class journey" of the main character is described, thereby illustrating the alteration in class relations. He is seen in different ways by those around him as he holds different positions in relation to the society transformation. In the third horizon Toring's employment in the city is seen as an example of the new production forms, as he works in an office instead of in the soil. The modern reforms lead to the destruction of the idyll. The peasant society is found to be a Gemeinschaft in the aspects regarding the family, but becomes a Gesellschaft as a result of the modernization.

Innehållsförteckning

Inledning.....	s.4.
Bakgrund och syfte.....	s. 4.
Teori och metod.....	s.4.
Tidigare forskning.....	s. 7.
Undersökning.....	s. 13.
Romansviten som allegori.....	s.13.
Horisont 1: Berättelsen som symbolhandling.....	s. 13.
Horisont 2: Klassmässiga förhållanden.....	s. 17.
Horisont 3: Produktionsformer.....	s. 20.
Idyllens ödeläggelse.....	s. 22.
Gemeinschaft och Gesellschaft.....	s. 24.
Avslutande diskussion	s. 28.
Litteraturförteckning.....	s. 30.

Inledning

Bakgrund och syfte

Vilhelm Moberg (1898-1973) hör till de större av 1900-talets svenska arbetarförfattare i fråga om produktionens omfattning och etablering. Hans rika författarskap utspelas till stora delar i hans småländska hembygd och har bondelivet som tema och motiv. Det finns gott om bondeskildringar i svensk litteratur, eftersom Sverige länge var ett bondesamhälle, men dessa är före Moberg i regel skrivna av författare från andra samhällsklasser och skildrar det agrara livet från ett utifrån-perspektiv. Mobergs bakgrund som soldattorparson lät honom göra anspråk på större autenticitet och giltighet i sina skildringar av bondesamhällets förhållanden, till skillnad från de författare som inte på riktigt vistats i den beskrivna miljön. I början av sin författarbana utförde han en del etnologiska studier i Varend, vilka samlats av Magnus von Platen i *Småländskt folkliv* (1982), för att senare låta sina romaner utspela sig där, ofta i historisk tid. Han blev så förknippad med denna bygd att Jan Fridegård (1897-1968) i förordet till *Muren* (1959) fann det onödigt att kalla honom vid namn utan skriver endast ”Småland”, liksom Nils Ferlin (1898-1961) gör i sin dikt med landskapsnamnet som titel i *Med många kulörta lyktor* (1944).

Mobergs magnum opus är den fyra romaner långa berättelsen om en grupp småländska utvandrares öden, *Utvandrarna* (1949), *Invandrarna* (1952), *Nybyggarna* (1956) och *Sista brevet till Sverige* (1959), vilka vunnit ställning som svenskt nationalepos. Den här undersökningen har en mindre välbekant del av författarskapet som ämne, nämligen hans andra trettioalssvit om Knut Toring som består av delarna *Sänkt sedebetyg* (1935), *Sömlös* (1937) och *Giv oss jorden!* (1939). Uppsatsens syfte är att undersöka hur romanerna förhåller sig till modernisering som historisk process genom att läsa dem som en allegori över den tid de utspelar sig i.

Teori och metod

För att uppnå detta syfte används Fredric Jamesons marxistiskt inspirerade analysmodell från *The Political Unconscious* (1981). Jameson är av uppfattningen att en text alltid speglar sin samtid och att en förståelse av verket därför förutsätter en förståelse av tillkomstperioden. Det politiska perspektivet ges företräde av Jameson, det är enligt honom ”all läsning och all tolkning absoluta horisonter”.¹ Tolkningens uppgift är sålunda att undersöka hur samhället gestaltas i verket. Han föreslår att detta bäst görs genom en tolkning i tre nivåer, som han kallar horisonter, av vilka den

1 Fredric Jameson, *Det politiska omedvetna. Berättelsen som social symbolhandling*, övers: Sara Danius, Stefan Helgesson & Stefan Jonsson (Stockholm/Stehag, 1994 [1981]) s. 108, 51.

första är politisk eller historisk, den andra är social eller klassmässig och den tredje behandlar produktionssätt.

I den första horisonten ses verket som en allegori över den tid i vilken det är skrivet. Händelser som utspelas i den fiktive romankaraktärens liv uppfattas som symboliskt omfattande hela samhället; om han exempelvis flyttar till staden är det fråga om en symbolisk gestaltning av en större urbaniseringsprocess. Verket för en dialog med sig självt genom de förändringar som äger rum i berättelsen, för att belysa dessa kopplas händelser från berättelsens olika delar samman och relationen mellan dem visar vilken förändring som ägt rum.²

Den andra horisonten identifierar de inslag i verket som rör frågan om samhällsklass. Händelser i berättelsen behandlas som sociala fakta och konflikter mellan fiktiva figurer förklaras som uttryck för klassmässiga motsättningar. En enskild figurs rörelse mellan olika samhällsklasser antas symbolisera förändringar i klassförhållanden.³

Den avslutande tolkningshorisonten i Jamesons teori undersöker produktionssättens historiska utveckling. Varje historiskt skede kan definieras genom sitt produktionssätt och tillhörande ekonomiska system, exempelvis det medeltida genom feodalismen och industrisamhället genom kapitalismen. Samhällets utveckling innefattar sålunda förändringar i produktionssätten vilket visar sig i litteraturen. Produktionssätten uppträder dock inte alltid i ren form utan består av lager av olika produktionssätt, då äldre sätt är seglivade och nya införs gradvis.⁴

Den marxistiska litteratur- och historiesynen innebär ett perspektiv som ser klass- och produktionsformer som drivande i historien, vilket Jameson tagit fasta på i sin andra och tredje tolkningshorisont. Marxistisk teori är, skriver Stefan Jonsson, ”förankrad i tre begrepp: historiematerialism, dialektik och emancipation”.⁵ Han påpekar vidare att ”[d]et vi kallar *historia*” i ett marxistiskt perspektiv ”är en process som har sitt upphov i denna motsättning mellan människor och de nedärvda omständigheter som står i vägen för deras emancipation. Problemet är att denna process blir synlig först i efterhand”.⁶ Den marxistiska tolkningens uppgift är att belysa denna process.

I undersökningen används dessutom Michal Bachtins teori om idyllens kronotop. En kronotop är enligt honom ”[d]en viktiga ömsesidighet som råder mellan tid och rum” i konstnärliga texter.⁷ Idyllens kronotop uppstår alltså i mötet mellan en idyllisk tid och en idyllisk plats. Enligt Bachtin förekommer fyra typer av rena idyller i litteraturen, nämligen kärleksidyllen, den agrara

2 Jameson, s. 109 ff.

3 Ib., s. 109, 117 ff.

4 Ib., s. 109, 128.

5 Stefan Jonsson, ”Marxistisk litteraturteori”, *Litteraturvetenskap – en inledning*, red: Staffan Bergsten (Lund, 2011) s. 101.

6 Ib., s. 101.

7 Michal Bachtin, ”Kronotopen. Tiden och rummet i romanen. Essäer i historisk poetik”, *Det dialogiska ordet*, övers: Johan Öberg (3. uppl., Gräbo, 1997) s. 14.

arbetsidyllen, hantverkets arbetsidyll och familjeidyllen.⁸ De olika idylltyperna har vissa gemensamma drag som kommer till uttryck ”i tidens särskilda förhållande till rummet i idyllen: livets och livshändelsernas organiska fäste och rotning i en plats – i det egna landet med alla dess platser, de egna bergen, den egna dalen, de egna fälten, floden och skogen, det egna huset. Det idylliska livet och dess händelser är oskiljaktiga från en sådan konkret plats i rummet, där fadren levat och där barnen ska leva”.⁹ En självägd småländsk släktgård kan alltså sägas vara en lämplig plats att låta en idyll utspela sig på. Generationerna avlöser varandra och hela livet passerar där. Bondgårdslivet uppfyller också villkoren för den speciella variant av idyllens kronotop som är den agrara arbetsidyllen. I den skapar jordbruksarbetet, menar Bachtin, en ”reell förbindelse mellan och en förening av naturfenomenen och händelserna i människolivet [...] Man äter sålunda en produkt som skapats av det egna arbetet; den är förknippad med produktionsprocessens bilder, i denna produkt finns verkligen solen, jorden, regnet”.¹⁰ Detta är att jämföra med den urbana livssituationen, där livsmedlen inte är självproducerade. Det urbanas intrång i det agrara innebär enligt Bachtin att idyllen ödeläggs, den lilla världen ”ställs mot en stor, men abstrakt värld, där människorna är splittrade, egoistiskt slutna och egennyttigt praktiska, där arbetet är differentierat och mekaniserat, där tingen är skilda från det egna arbetet”.¹¹ Ett viktigt idylliskt element är också enligt Bachtin människornas symbios med naturen vilken är direkt given i en agrar levnadsmiljö. Temat med idyllens ödeläggelse aktualiseras i samband med det hos Moberg gestaltade skiftet mellan bonde- och industrisamhälle, i vilket åverkan görs på den idylliska platsen och på de idylliska tidsförhållandena.

Motsatserna landsbygd och stad relateras i undersökningen till Ferdinand Tönnies inom sociologin klassiska begreppspår *Gemeinschaft* och *Gesellschaft*. Johan Asplund skriver i *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft* (1991) att ”distinktionen mellan rurala och urbana samhällen eller mellan *land* och *stad* [...] ofta fått så att säga vikariera för *Gemeinschaft* och *Gesellschaft*”.¹² *Gemeinschaft* betecknar i Tönnies teori en ursprunglig och naturlig form för sociala relationer medan *Gesellschaft* är modern och artificiell; den förra är en organisk samlevnadsform präglad av förtrolighet, intimitet och ömsesidig delaktighet – familjen är urformen – den senare är det offentliga livet, den mekaniserade och rationellt ordnade samvaron. Trots att de är varandras motsatser utesluter samlevnadsformerna inte varandra fullständigt: ”Inget *Gemeinschaft* kan vara ett rent *Gemeinschaft* utan innefattar alltid också *gesellschaft*präglade inslag, och omvänt är ett *Gesellschaft* aldrig ett rent *Gesellschaft* utan innefattar alltid också *gemeinschaft*präglade inslag.”¹³

8 Bachtin, ”Kronotopen”, s. 136.

9 Ib., s. 136 f.

10 Ib., s. 138.

11 Ib., s. 144.

12 Johan Asplund, *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft* (Göteborg, 1991) s. 23.

13 Asplund, s. 42.

Detta synsätt harmoniserar med Jamesons påpekande att olika samhällsformers produktionssätt egentligen är hybrider av olika produktionssätt. Jag använder här Tönnies begrepp som de presenteras och förklaras i Asplunds essä, då Asplunds tillämpning av begreppen passar uppsatsens syfte. Asplunds essä innebär också en uppfräschning av Tönnies över seklet gamla teori; den framlades första gången 1887.

Jamesons syn på romanen är som nämnts att den är ett allegoriskt yttrande om den tid i vilken den tillkommit. Bachtins romansyn bygger på ett likartat antagande. Han menar att romanen är ”en levande kontakt med den ofullbordade samtiden i tillblivelse”, och att den genom att vara ”den enda genren i tillblivelse” kan på ett ”djupare, verkligare, känsligare och snabbare” sätt än andra genrer uttrycka ”själva epokens tillblivelse”.¹⁴ Denna betydelsefulla koppling mellan fiktion och verklighet är en viktig utgångspunkt i denna undersökning. Berättelsen antas relatera till den historiskt-politiska verkligheten på det plan som rör samhället, men vara fiktiv på de enskilda karaktärernas plan. Den för undersökningen nödvändiga historiska bakgrunden ges alltså av Moberg själv. Som allmänt underlag för den historiska kännedomen används också historieöversikten *Det svenska samhället 1720-2006* (2011) av Susanna Hedenborg och Lars Kvarnström där de stora linjerna rörande den demografiska transitionen, familjens förändrade funktion, urbaniseringen, näringsstrukturens förändring och jordbrukets omvandling behandlas.¹⁵

Något bör i all korthet sägas om definitionen av det för uppsatsen viktiga begreppet ”modernisering”. Här följs Magnus Nilssons uppfattning i *Den moderne Ivar Lo-Johansson* (2003) att ”[b]egreppet *modernisering* beskriver en process som bland annat inbegriper vetenskaplig utveckling, industrialisering, urbanisering, framväxten av moderna kommunikationer, byråkratisering och uppkomsten av politiska massrörelser”.¹⁶ Även sekulariseringen får ses som hörande till moderniseringen. Undersökningens uppgift är att hitta dessa fenomen i Mobergs romaner.

Tidigare forskning

Mobergforskningen har ofta, liksom föreliggande ansats gör, handlat om hans diktningens förhållande till det samtida samhället. Lars Furuland skriver i *Svensk arbetarlitteratur* (2006) om *Soldat med brutet gevär* (1944), som han menar kan liknas vid ”en väldig väv där de sociala brytningarna och folkrörelseuppmarschen i 1900-talets svenska samhälle bildar själva grundmönstret”.¹⁷ Furuland

14 Michal Bachtin, ”Epos och roman. Om romanstudiets metodologi”, *Det dialogiska ordet*, övers: Johan Öberg (3. uppl., Gråbo, 1997) s. 169.

15 Susanna Hedenborg & Lars Kvarnström, *Det svenska samhället 1720-2006. Böndernas och arbetarnas tid* (Lund, 2011) passim.

16 Magnus Nilsson, *Den moderne Ivar Lo-Johansson. Modernisering, modernitet och modernism i starrromanerna* (Hedemora, 2003) s. 11.

17 Lars Furuland & Johan Svedjedal, *Svensk arbetarlitteratur* (Stockholm, 2006) s. 223.

urskiljer två inspirationskällor till romanen, nämligen Mobergs minnen från uppväxten och hans upplevelser av andra världskrigets dramatik. Moberg använder sig av en tidsmässig dubbelexponering och låter berättelsen utspelas under 1900-talets första decennier samtidigt som den på ett annat plan handlar om författarens samtid. Samma dubbelexponering finns i *Rid i natt!* (1941) där Moberg med framgång, hävdar Furuland, ”prövat att göra en historisk roman till ett inlägg i samtidsdebatten och ett angrepp på samlingsregeringen för dess eftergifter till Hitlers Tyskland”.¹⁸

Ola Holmgren menar i *Emigrant i moderniteten* (2005) att Moberg hade för vana att ta spjärn mot den socialhistoriska verkligheten i sina romaner och pjäser.¹⁹ Han använde bondesamhället för att framhålla den rådande samhällsordningens problem och hans författarskap kan ses som ”ett enda stort migrationsprojekt undan modernitet och industrisamhälle: de predikament som enligt Moberg tog heder och ära av den svenske mannen. Följaktligen räddar han denne från det moderna syndafallet genom att låta honom likt Adam ta plats i den steniga lustgård, som blev hans eget idealiserade bondesamhälle: det småländska Varend”.²⁰

Jens Liljestrand undersöker i *Mobergland* (2009) hur utvandrarserien kan läsas som ett samtidshistoriskt och biografiskt dokument. Hans syfte är att ”visa hur utvandrarserien är en produkt av en tid och en författare, liksom att dekonstruera och belysa de sociala mekanismer som skapat dess oerhörda popularitet”.²¹ Samtidigt resonerar Liljestrand om Mobergs självbiografiska romaner, till vilka Toring-sviten räknas, och menar att Moberg i dessa nästan alltid använder barn- och ungdomen som litterärt material:

Att i skönlitterär form gestalta ett självbiografiskt stoff ger författaren stor frihet; den egna uppväxten kan rekonstrueras och sättas in i ett politiskt eller socialt sammanhang, en i verkligheten oförlöst kärlek kan i fiktionen få blomma ut, ett tragiskt dödsfall kan få en värdig och meningsfull förklaring, och så vidare. Mobergs barndomsskildringar innehåller som vi ska se flera exempel på hur författaren handskas med det självbiografiska stoffet för att anpassa det till samtida problematik.²²

Liljestrand menar att Toring-sviten är självbiografisk i tre bemärkelser; ”den skildrar dels en uppväxt (i *Sänkt sedebetyg*) som i mångt och mycket liknar författarens, dels en samtida vantrivsel i storstaden och en längtan tillbaka till bondesamhället som författaren delade, och slutligen ett politiskt uppvaknande som kan sättas i samband med författarens eget omprövande av sin tidigare pacifistiska inställning”.²³

18 Furuland, s. 226 f.

19 Ola Holmgren, *Emigrant i moderniteten. Vilhelm Mobergs mansfantasier* (Stockholm/Stehag, 2005) s. 13.

20 *Ib.*, s. 12.

21 Jens Liljestrand, *Mobergland. Personligt och politiskt i Vilhelm Mobergs utvandrarserie* (Stockholm, 2009) s. 20 f.

22 *Ib.*, s. 50.

23 Liljestrand, s. 53.

Anna Williams behandlar romansviten om Knut Toring i essän ”Staden T/R. Vilhelm Mobergs två trettiotalssviter” (2002) där den ses som tematiskt besläktad med sviten om Adolf i Ulvaskog, som består av *Långt från landsvägen* (1929) och *De knutna händerna* (1930). Medan *Långt från landsvägen* utspelar sig helt och hållet under 1800-talet och saknar moderna inslag är *De knutna händerna* en berättelse om en bondes misslyckade motstånd mot allt nytt. Det som sammanlänkar sviterna, menar Williams, är arbetet: ”Arbetet binder samman de fem romanerna, från det tunga slitet på Ulvaskog över Knuts meningslösa redaktörsarbete i staden till hans nya gärning vid jorden hemma i Lidalycke”.²⁴ Williams anför att romanerna kritiserar det urbana livet; staden framställs negativt genom att termer förknippade med landet används, exempelvis tar staden inte hänsyn till solens upp- och nedgång utan styrs av den mekaniska klockan vilket ger solskenet i staden en ironisk effekt. På landet bestäms identiteten i hög grad av boendet genom kopplingar till den gård eller det torp man bebor, medan man i staden anonymiseras genom att bo i massbostäder. Stadens invånare har mekaniserade arbeten medan landets ”ägnar sig åt meningsfullt arbete. Alla har sin givna plats och arbetar gemensamt för familjens, släktens och bygdens bästa”.²⁵ Williams ser Torings arbete som en viktig orsak till att han inte trivs i den urbana miljön. Som redaktör för en populärlitterär tidskrift är hans uppgift att välja ut noveller han anser är dåliga för publicering, vilket har en negativ inverkan på både hans trivsel på arbetsplatsen och på hans samvete, eftersom han känner sig ansvarig för tidningens läsare. ”Så blir ur Knuts perspektiv både arbetslivet och fritiden genomsyrade av meningslöshet. Han har sålt sig åt kapitalet och drar med sin sysselsättning med sig även andra ned i masskulturens träsk.”²⁶ Moberg kritiserar enligt Williams kulturindustrin som producerar underhållning för massorna. Torings, och alltså även Mobergs, hållning är att en tidning av det slag Toring arbetar på bör publicera noveller med innehåll som ger läsaren något att tänka på medan tidningsägaren Lorentsson anser att det är en fråga om demokrati att servera läsarna det som efterfrågas, det vill säga det som säljer. Williams sammanfattar: ”Ett demokratibegrepp står mot ett annat. Knut får representera en ideologisk hållning som ser kapitalismens manipulering av kulturen tränga sig in på de flesta områden som har med människans andliga liv att göra.”²⁷

Den nya tiden är enligt Williams en kraft som omskapar idyllens kronotop och fogar in temat med idyllens ödeläggelse:

En kritik av separationen mellan tingen och arbetet och av människans alienation i den mekaniska produktionsvärlden formuleras – inslag som med all tydlighet framträder i Vilhelm Mobergs andra trettiotalssvit. Där låter han dessutom hotet om mänsklighetens och jordens ödeläggelse sippra in i

24 Anna Williams, ”Staden T/R. Vilhelm Mobergs två trettiotalssviter”, *Tillträde till den nya tiden. Fem berättelser om när Sverige blev modernt*, (Stockholm/Stehag, 2002) s. 138.

25 Ib., s. 143.

26 Ib., s. 145.

27 Ib., s. 145.

idyllens tidrum och modifierar så den idylliska tiden. När den nya tiden invaderar idyllens kronotop börjar den idylliska platsens enhet vittra sönder. Något nytt måste komma i dess ställe.²⁸

Torings återkomst till hembygden är inte ett försök att återupprätta den förlorade ordningen, utan innebär snarare enligt Williams att han ”utifrån en samtidsmedvetenhet vill bygga en ny kultur med utgångspunkt i den totalitetstanke som kännetecknade det gamla jordbrukssamhället, till dels uttryckt i idyllens kronotop”.²⁹

Denna uppsats behandlar i viss utsträckning samma teman och problem som Williams undersöker, men den särskilda analys som Jamesons modell erbjuder gör att andra resultat kan uppvisas.

Till skillnad från Williams, som ser sviten om Knut Toring som en fortsättning på Ulvaskogsromanerna, placerar Johan Svedjedal i ”Lidandet och lyckan. Intellectuella i Vilhelm Mobergs trettiotalromaner” (1996) romanerna tillsammans med *A. P. Rosell, bankdirektör* (1932). Han menar att dessa samtidsromaner handlar om ”intellektuella revoltörer, fångade i samtida stadsmiljöer”.³⁰ Hit hör också *Soldat med brutet gevär*. Temat i dessa romaner är huvudpersonernas sökande efter en värdig uppgift. Svedjedal ser likheter mellan Knut Toring och Valfrid Sterner i *A. P. Rosell, bankdirektör*: ”Notismaskinen Valfrid Sterner och manuskriptprovröret Knut Toring är effektiva produktionsmedel i det mekaniserade moderna samhället – men enbart drivna av förtjänstbegäret och nära att slagga igen av självförakt.”³¹ Skillnaden dem emellan är att Sterner tvingas fortsätta sitt mekaniserade arbete medan Toring kommer undan.

I ”Vilhelm Moberg – en författare med sänkt sedebetyg” (2009) gör Ingrid Nettervik en biografisk undersökning av Mobergs likheter med karaktären Toring. Moberg uppgav i 1970 års nyutgåva av *Sänkt sedebetyg* att Toring motsvarar hans inre utveckling under uppväxten men inte hans yttre.³² Nettervik problematiserar denna beskrivning genom att jämföra berättelsen om Toring med Mobergs *Berättelser ur min levnad* (1968) med yttre likheter i skildringen av Mobergs och Torings barndom som resultat. Hon stödjer sig dessutom på Magnus von Platens biografi om Moberg där Toring-sviten uppfattas som självbiografisk. Att romanfiguren Toring och personen Moberg båda stammade som unga ses till exempel som ett bevis på att de ska uppfattas som samma person.³³

von Platens biografi omfattar åren 1898-1935, den slutar alltså vid det år *Sänkt sedebetyg*

28 Williams, s. 128.

29 Ib., s. 173.

30 Johan Svedjedal, ”Lidandet och lyckan. Intellectuella i Vilhelm Mobergs trettiotalromaner”, *Gurun och grottmannen och andra litteratursociologiska studier* (Stockholm, 1996) s. 45.

31 Ib., s. 66.

32 Ingrid Nettervik, ”Vilhelm Moberg – en författare med sänkt sedebetyg”, *Vidare med Vilhelm Moberg. Åtta forskare om hans författarskap*, red. Ingrid Nettervik & Anna Williams (Stockholm, 2009) s. 60.

33 Magnus von Platen, *Den unge Vilhelm Moberg. En levnadsteckning* (Stockholm, 1978) s. 44. Nettervik, s. 68.

utgavs. Romanen används i kapitlet ”Uppväxtår och ungdomstid” för att visa på förhållanden i författarens barndom: ”I de självbiografiska romanerna, tydligast i *Sänkt sedebetyg*, berättas om den lilla trygghet och den stora oro, som hemmets religiositet alstrade i ett ungt sinne. Moderns stränga tro inympades på barnen; sonen fylldes av ångest inför den allseende guden och den överallt lurande djävulen”.³⁴

Philip Holmes, som i *Vilhelm Moberg. En introduktion till hans författarskap* lyfter fram Toring-sviten som Mobergs viktigaste verk från 30-talet,³⁵ menar att Moberg i romansviten följde ”samma litterära huvudfåra som andra författare med liknande bakgrunder och erfarenheter” genom att skriva en självbiografisk utvecklingsroman, vilket var en ”blomstrande genre bland 1930-talets proletärförfattare”.³⁶ Gemensamma drag för verk inom genren är huvudpersonens andliga isolering och strävan efter frihet från det egna kollektivet, vilket är kriterier Moberg uppfyller, men samtidigt skiljer han sig från de övriga genom att understryka huvudpersonens dilemma och tona ner kulturskildringen: ”Det var inte särskilt vanligt att 30-talsförfattarna i sina självbiografiska romaner skildrade den moderna samtiden, men berättelsen om Knut Toring tar sin utgångspunkt i nutid och använder spänningen mellan nu och då som grund”.³⁷ Holmes menar också att Moberg använder ett dubbelt fokusskifte genom att exponera ”den urbana civilisationens faror representerat av Stockholm, för att sedan vända sig mot Lidalycke och en undersökning av bondesamhällets problem”.³⁸

Liksom Holmes placerar Gunnar Eidevall Toring-sviten i 1930-talets självbiografiska utvecklingsromangenre. Han menar att Moberg börjar sitt projekt med att som sina kollegor skildra barndom och uppväxt, men det ”formar sig mer och mer till en uppgörelse med den vuxne mannens rotlöshet och hemlöshet och hans försök att finna sin väg i nuets verklighet”.³⁹

Magnus Nilsson undersöker i sin avhandling *Den moderne Ivar Lo-Johansson* Lo-Johanssons (1901-1990) statarromaners förhållande till det moderna genom en tillämpning av Jamesons teori och tolkningsmetod. De upptäckter som görs där kan inte omedelbart antas gälla även för Mobergs romaner, i synnerhet inte i fråga om Jamesons andra horisont, då det i de olika författarskapen rör sig om skildringar av två från varandra skilda samhällsklasser som skildras, nämligen statarklass och självägande bondeklass. Vissa anmärkningar om den historiska kontexten är däremot allmängiltiga. ”I ett historiskt perspektiv”, skriver Nilsson, ”kan moderniteten betraktas som en epok: som ett ekonomiskt, politiskt och kulturellt system som växer fram ur och småningom

34 Ib., s. 43 f.

35 Philip Holmes, *Vilhelm Moberg. En introduktion till hans författarskap* (Växjö, 2001) s.72.

36 Ib., s. 80.

37 Ib., s. 81.

38 Ib., s. 82.

39 Gunnar Eidevall, *Berättaren Vilhelm Moberg* (Stockholm, 1976) s. 63.

efterträder en tidigare ordning.”⁴⁰ De förändringar som ägde rum i det agrara samhället drabbade både statare och bönder, dock inte på samma sätt. Statarna manövrerades ut av den nya jordbrukstekniken och blev arbetslösa då maskinerna gjorde att mindre personal behövdes på gårdarna, och de ersattes som grupp av lantarbetarna, vilket är ämnet för den av Nilsson analyserade romanen *Traktorn* (1943). Det är fråga om en klassmässig konflikt mellan statare och lantarbetare. Statarna fick sin betalning i form av husrum och livsmedel medan lantarbetarna erhöll pengar och lantarbetarreformen var mot den bakgrunden en källa till oro i statarkollektivet för hur framtiden skulle bli ekonomiskt. ”– Vi kommer att få både svälta och frysa ihjäl när vi inte har stat”, som en statare i *Traktorn* uttrycker det.⁴¹ För bönderna innebar den nya tekniken att större arealer kunde brukas av färre personer, vilket visas i *Giv oss jorden!* när Helgo Alfredsson som redan äger byns största hemman köper ytterligare en gård.

Undersökning

40 Nilsson, s. 22.

41 Ivar Lo-Johansson, *Traktorn* (Stockholm, 1943) s. 7.

Romansviten som allegori

Horisont 1: Berättelsen som symbolhandling

Romansvitens huvudperson Knut Toring är född år 1899.⁴² Årtalet är symboliskt för hans ursprung i bondesamhället; han är född under 1800-talet men lever under 1900-talet. Anna Williams menar att sviten hänger samman med och speglar sviten om Adolf i Ulvaskog,⁴³ där den första romanen har undertiteln *Under gamla seklet* och utspelar sig under 1800-talets bondesamhälle medan den andra har 1900-talets moderniseringsprocess som ämne. När berättelsen om Toring inleds är han en vuxen man i staden som för en helt industrialiserad tillvaro med en modern bostad och ett modernt arbete. Han är en del av en stor stadsbefolkning sprungen ur jorden: ”[F]rån jorden kom de en gång, direkt eller genom sina förfäder. Och över hälften av dem som nu bebor staden är inflyttade landsbor. [...] De hade alla lämnat sitt ursprung och gått upp i en ny livsform. De hade genomgått en stor förvandling – de hade anpassat sig och underordnat sig och format sig efter asfalten”. (*Sänkt*, s. 44.) Men Toring är inte nöjd med den tillvaro han anpassat sig till. Hans ursprung gör sig ännu gällande – vid 35 års ålder har han nämligen bott 20 år på landet men bara 15 i staden: ”Omvandlingen från en jordens man till en stadens blev inte fullbordad på en generation. Med honom hade den nu endast skett till hälften.” (*Sänkt*, s. 87.) Hans hustru är däremot född i staden och främmande för hans problem. Under mekaniserade arbetspass och sömnlösa nätter minns han barndomens tillvaro i bondbyn, som nu framstår som avsevärt bättre än stadslivet.

Knut Toring har under sin studietid i socknens skola tre lärare, småskolläraren Mård, folkskolelärarinnan Hjärtkvist och fröken Kamp. Mård, en före detta soldat, är hemmahörande i den under artonhundratalet rådande samhällsordningen och bejaktar dess sociala konventioner. Han låter eleverna snusa under lektionerna och torterar dem om de inte sköter sig. Vid gubben Mårds pension kommer istället Hjärtkvist, en ung kvinna från staden som är lärarutbildad och har andra värderingar än sin företrädare. Hon förbjuder snusning och kortspel och säger sig vara elevernas vän, vilket Mård inte var. Det var sed i bygden att skicka matvaror i present till läraren i hopp om att dennes tacksamhet skulle uttryckas i barnens betyg. Mård brydde sig inte om gåvorna och de sinade därför, men Hjärtkvist tar emot dem och tackar hjärtligt, vilket föräldrarna uppfattar som att hon är med på noterna. Bönderna verka komma bättre överens med den nya tidens pedagogik än den gamlas, men i själva verket gör de inte alls det, de ger sina gåvor i tron att de ska få något tillbaka och Hjärtkvist tar emot dem i tron att de är just gåvor och inte mutor. Missförståndet leder till problem: ”[N]är betygen delades ut, så blev somliga närvarande föräldrar besvikna. Då

42 Vilhelm Moberg, *Sänkt sedebetyg* (Stockholm, 1935) s. 182. Sidhänvisningar till verket i fråga ges i det följande inom parentes (*Sänkt*, s. xx.) i den löpande texten.

43 Williams, s. 138.

uppenbarades det, att fröken Hjärtkvist stod alldeles främmande för tacksamhetens vackra, kristliga bud". (*Sänkt*, s. 222.)

Mård och Hjärtkvist hade samma principer för betygsättning, men Hjärtkvist kände inte till att bönderna inte gav bort något utan att få något tillbaka. Hon tvingas sluta och istället kommer fröken Kamp, som accepteras eftersom hon till skillnad från Hjärtkvist inte är otacksam. Hon belönar de barn som ger henne gåvor med betyget "beröm godkänd", men sambandet mellan present och betyg är ett hemligt avtal mellan Kamp och bönderna. Genom att uppfinna ordet "pannkakabetyg" avslöjar Toring vad som pågår och anklagar därmed Kamp för att ta emot mutor, vilket det inte råder något tvivel om att hon gör, men är otillåtet eftersom det innebär trots mot överheten. Torings beteckning är en förolämpning mot Kamp eftersom hennes förmåga att betygsätta eleverna rättvist och efter deras kunskaper ifrågasätts, och genom att oegentligheterna förs i dagen skadas hennes auktoritet. Det är fråga om vad Bachtin kallar ett "detroniserande invektiv": "De *detroniserande invektiven* [...] uttrycker *sanningen om den gamla makten, om den döende världen*" det vill säga bondesamhället och dess auktoriteter.⁴⁴ Bachtin menar att invektiven inte enbart riktar sig till den person som mottar dem utan att de är universella och riktar sig mot något högre.⁴⁵ Detta styrks av den gravhetsgrad brottet anses ha; skolrådsledamoten tillkallas för att tvinga Toring att erkänna och be lärarinnan om ursäkt inför hela skolan och på så sätt återupprätta hennes auktoritet. Han straffas av lärarinnan med sänkt sedebetyg, vilket Philip Holmes menar är "en gravskrift över hans barndom".⁴⁶

Toring blir som barn indoktrinerad i statskyrkans trosuppfattningar av sin mor och av skolan.⁴⁷ Genom kontakt med stenhuggare Bark från Blekinge som han lånar böcker av börjar han vid mogen ålder att ifrågasätta lärans grundvalar. Fritänkaren Bark hyser den marxistiska uppfattningen att religionen är ett redskap i kampen mellan klasserna, använt av de dominerande klasserna för att kuva underklasserna. För Toring är Barks påståenden omskakande: "Han hade varit lurad under hela sin barndom". (*Sänkt*, s. 297.) Han ansluter sig till Barks icke-tro och blir därigenom av med den svåra ångest och helvetesskräck han under barndomen lidit av. En sekularisering har ägt rum. Han blir senare sviken av stenhuggaren då denne omvänder sig på sin dödsbädd, vilket han svurit att inte göra. Toring ansätts därav av tvivel på att hans tvivel är korrekt. (*Sänkt*, s. 296 ff., 415 f.) Moberg verkar antyda att sekulariseringen sker gradvis under flera led och är svagast i det första.

Det är passande att Bark är ungsocialist, ty på så vis illustreras paradigmskiftet från statskyrkligheten som är den dominerande kraften under bondesamhället till socialismen i dess

44 Michal Bachtin, *Rabelais och skrattets historia. François Rabelais' verk och den folkliga kulturen under medeltiden och renässansen* (3. uppl., Gråbo, 2007 [1965]) s. 188.

45 *Ib.*, s. 201.

46 Holmes, s. 76.

47 von Platen, s. 44.

reformistiska form som är en tongivande massrörelse i industrisamhället. Den unge Toring visar vilket paradigm han håller på när han i berusat tillstånd stör missionsvännernas auktion. Han ”skrattar prästen och sin gamla lärarinna mitt upp i ansiktet” under psalmsången, kräks sedan och blir utkastad. (*Sänkt*, s. 361 ff.) Även detta kan ses som ett detroniserande invektiv, och den smädade myndighetspersonen tar illa upp: ”Den unge komministern vände bort ögonen igen, som om det varit han som stått till svars. Man anade, att han helst med tystnad ville glida över det skedda”. (*Sänkt*, s. 363.) Auktoriteten återanvänder det sänkta sedebetyget som försvar. Det är inte konstigt, menar man, att Toring uppträder sålunda, ty han hade sänkt sedebetyg i skolan.

Följden av Torings omvärdering av kristendomens lärosatser blir att han undviker att introducera sina barn till någon särskild trosuppfattning utan låter dem, i synnerhet Kajsa som efter skilsmässan är i hans vård, bilda egna uppfattningar. Detta upprör hans syster Ingegärd, ty hon är medlem av missionsföreningen: ”[H]on föresatte sig att tala med sin bror om flickan. Knut stod inte till svars med denna uppfostran av sitt barn. Om flickan inte fick kunskaper om kyrkan och religionen, så kunde hon bli alldeles förvillad. Hur det var med brodern själv, det kunde ingen så noga veta, men han var ju så gammal att han måste ansvara för sig själv; det var ju annorlunda med ett litet oskyldigt barn”. (*Giv*, s. 241.) Två moderna rörelser slåss om Kajsa; sekulariseringen och väckelserörelsen.

En förändring gällande familjeförhållanden äger rum, vilket märks vid en jämförelse av Torings föräldrars äktenskap med hans eget. I *Sänkt sedebetyg* kommer föräldrarna dåligt överens med varandra och de ångrar att de gifte sig, men det är ändå inte tal om att de ska skilja sig. I *Sömlös* kommer Toring bra överens med sin fru men de skiljer sig ändå. Föräldrarna anger den gemensamt ägda gården som orsak till att de ändå håller ihop. När det blir tal om att sonen ska skilja sig visar det sig att det finns andra skäl, nämligen religiösa, sociala och hänsyn till barnen. Föräldrarna ser äktenskapet som något oupplösligt: ”[F]ör dem var äktenskapet ett av Gud instiftat och välsignat förbund, som det var en synd att upplösa. Om ingenting annat skulle hålla dem ihop, så skulle äktenskapets helgd och plikten mot kommande släkten göra det”.⁴⁸ Att en familjs upplösning är ett obekant fenomen på bondbygden visas av en lek Torings dotter Kajsa föreslår sin lekkamrat att de ska leka, nämligen ”skilsmässa”. Lekkamraten, Häggmans Selma, kommer från en annan miljö än Kajsa och förstår inte leken, medan den för Kajsa är hämtad direkt från verkligheten.⁴⁹

Toring var, beskrivs det, under sin uppväxt tvungen att hjälpa till i gårdsarbetet som ett led i hans utbildning till bonde och som nödvändig hjälp till sin far, vilket hindrade honom från att ge

48 Vilhelm Moberg, *Sömlös* (Stockholm, 1937) s. 230 f. Hänvisningar till verket ges i fortsättningen inom parantes (*Sömn*, s. xx.) i den löpande texten.

49 Vilhelm Moberg, *Giv oss jorden!* (Stockholm, 1939) s. 9 ff. Hänvisningar till verket ges i fortsättningen inom parantes (*Giv*, s. xx.) i den löpande texten.

fullt utlopp åt sin fantasi. Hans egen dotter behöver inte arbeta utan ägnar sig åt fantasifulla lekar när hon är ledig från skolan. Synen på barndomen har förändrats, det anses inte längre nyttigt för barn att i någon högre grad involveras i arbetet. När hon lär sig mjölka kor på Eskilssons gård är det för att man vill plantera ett intresse för lantbruk i henne snarare än för att exploatera hennes arbetskraft. Orsaken till förändringen kan spåras till produktionssättens förändring, som innebär att barnens arbete kan undvaras.

Enligt Williams är elektriciteten och bilen symboler för det nya samhället som tagit plats i det gamla.⁵⁰ Toring introduceras för nymodigheterna av sin barndomsvän Alexis som kör honom från tågstationen i sin bil. Som barn fick Alexis ett ben kapat av ett tröskverk och fick gå med träben, varför han kallades ”Träskanken”. Han var följaktligen funktionsnedsatt och kunde inte medverka i ungdomens nöjen på samma sätt som de andra. Nu har han ett konstgjort ben i gummi med knäled och kallas istället ”Gummibenet”. ”Tekniken hade gjort sina framsteg i Lidalycke också, sade Alexis. Hans nya ben var ju också mycket bättre i bruket än det gamla. Det var endast i slagsmål, som han hade haft mera glädje och nytta av träbenet: man kunde ge mycket hårdare sparkar med det.” (*Sömn*, s. 181.)

Elektriciteten får som följd att de gamla trosföreställningar som fanns i bondekulturen försvinner.

I husen runt om i Lidalycke lyste de elektriska lamporna med klart och starkt sken. Människorna här hade det ljusare omkring sig än när han förra gången levde bland dem. När bönderna ännu lyste sig med talgljusens ynkliga lågor, frodades spökrädsla och skum vidskepelse i varenda gård. För fotogenlamporna redan försvann en del skräck och farlighet. Nu hade den sista gästen och det sista gårdsspöket flytt för den elektriska lampans sken. (*Sömn*, s. 371.)

Folktron är i upplösning även av den anledningen att de äldre som besitter kännedom om den tillhör en grupp med hög dödlighet, och intresset bland de yngre är obefintligt varför kunskapen inte förs vidare. Byns äldsta gubbar, Sonen i Huset och Skrik-August, som förr skrämde barnet Toring genom att berätta om sina möten med djävulen (*Sänkt*, s. 161 ff.) omfattas ännu av de gamla föreställningarna, och Sonen har expertkunskaper:

Nu är Sonen i Huset den siste personen i vida trakter, som äger kunskap om de förborgade tingen. Klinta-Kittan är för länge sedan död, ”doktor” i Toringsmåla är död, kloke Ingel i Persgårde är död. Sonen i Huset är nu den siste, som kan stilla blodgång, som kan bota engelska sjukan, som kan ta bort ofruktsamheten hos kor, som kan sätta en ostillbar diarré på en ovän. All denna oskattbara kunskap skall försvinna från dessa trakter, när han drar sitt sista andetag. [...] När han nu dör, så är byns invånare

50 Williams, s. 160.

ohjälpligt överlämnande med hull och hår till provinsialläkaren i distriktet. (*Sömn*, s. 212 f.)

Toring fick smaka på den gamla medicinen som barn. För att bota pojkens stora läshunger som anses vara både farlig och av sjukligt ursprung anlitas den kloka gumman Klinta-Kittan som äger medel att bota honom. Enligt hennes diagnos beror lytet på att hans mor slog i hjässan i tionde veckan av sin graviditet och att skadan fördes över på barnet. Den yttersta orsaken uppges vara arvsyndens: ”Gud straffade fädernas missgärningar inpå barnen intill tredje och fjärde led, som det stod”. (*Sänkt*, s. 253.) Gumman ordinerar en hemlig medicin som smugglas i pojkens mat, dock utan varaktig effekt. (*Sänkt*, s. 250 ff.) När Torings mor på ålderns höst blir sjuk tillfrågas istället överläkaren på Växjö lasarett som använder mer vetenskapliga metoder i sin yrkesutövning. (*Giv*, s. 143 ff.) Den gamla expertisen finns inte längre att tillgå, men en ökad tilltro till den moderna medicinen märks också, utom hos de allra äldsta.

Horisont 2: Klassmässiga förhållanden

Torings rörelse från landet till staden och tillbaka får honom att ikläda sig ett antal olika samhällspositioner. Han tvingas inte bort från jorden av ekonomiska skäl – han har förstfödslorätt till föräldragården och erbjuds giftermål med Ebba Brun vilket skulle innebära att han blev bonde på byns största hemman. Att han tackar nej till båda dessa alternativ gör att han sjunker socialt, ty i bondesamhället är den sociala positionen bestämd av jordägandet. Detta faktum gestaltas i berättelsen av Helgo Alfredsson, som genom att istället för Toring gifta till sig Bruns gård blir byns främste bonde. Det är idén om ett annat levnadssätt som driver Toring till staden. Han måste arbeta hårt för att komma dit, nämligen som huggare på ett skogshygge nära byn. Arbetet påverkar den sociala ställningen negativt: ”Johan Torings bondestolthet led av att sonen givit sig av till skogshygget i kronoskogen. Varför skulle han arbeta borta, när det fanns både arbete och föda åt honom hemma på gården? Skogshygget var för torpare och backstugusittare och deras söner”. (*Sänkt*, s. 421.) Han har sålunda sänkt sig till de obesuttnas nivå, vilket är pinsamt inom ramen för hans ursprungliga klasstillhörighet.

Väl i staden skaffar han sig en respektabel medelklassposition. Han framställs dock som mindre lyckad, först i jämförelse med sin svåger Mossgren som är ingenjör och senare med andra inflyttade smålänningar. Svågern är villaägare i förorten Saltsjö-Duvnäs medan Toring är hyresgäst i staden. Medan Mossgren sparar det han tjänar slösar Toring bort det på onödiga saker som teaterbesök, vilket gör att hans möjligheter att köpa en villatomt inte ökar med arbetstiden – något hans hustru är missnöjd med:

Vid varje besök hos brodern och svågern insåg hon, att hon och Knut icke levde som de borde leva.

Hon hade åter sett sig omkring i släktingarnas villafastighet med trädgård, sex rum, hall, tambur, jungfrukammare, serveringsrum, badrum, kylskåp, elektrisk spis, diskapparat, uppvärmning med helautomatisk oljeledning. Hon hade sett och hon hade jämfört med deras egen bostad utan trädgård. Men Knut hade tvåtusen mer om året än Fredrik. Här var det någonting som inte stämde. (*Sömn*, s. 29.)

Det som inte stämmer är att Toring inte vill ha en villa. Han föraktar i hemlighet villaägaren, eftersom han ”är en löjlig självbedragare. Han är en hycklare. Han talar så vackert om jorden och naturen, men han aktar sig noga för jordarbetarnas liv”. (*Sänkt*, s. 30.) En villaträdgård är för Toring löjlig eftersom man i den odlar för nöjets skull, medan man i det riktiga jordbruket arbetar för den livsviktiga födan. Om han ska flytta, förklarar han för sin fru, är det inte till en villa utan tillbaka till landet.

Hustrun och svågern är oförstående för hans önskan att återgå till jordbruket eftersom de är födda i staden. Landet är för dem bara den plats man besöker under semestern för att fascineras av landsbornas primitiva levnadssätt: ”Aina förstod så väl alla dem, som övergivit denna by för staden. Bondfolket förde ju en tillvaro på ett lägre plan än stadsbon. [...] Men hur var den människa beskaffad, som – sedan hon en gång sluppit ut – ville vända tillbaka dit? Hur var mannen Knut beskaffad? Han längtade tillbaka! Skrämd hade hon lyssnat till honom”. (*Sömn*, s. 36.)

Även svågern uppfattar Torings önskan som ett uttryck för bristande förstånd: ”– Någon har sagt, att du tänker bli bonde igen och flytta tillbaka till landet, avslutar ingenjör Mossgren. Det kan ju inte vara sant. Såvida du inte drabbats av sinnesrubbing, så är det inte sant. Åter sjunka ned till den sociala miljö, som du en gång har lyckats höja dig över! Sådant gör man inte!” (*Sömn*, s. 135 f.) Här formuleras av släktingarna den i staden allmänna uppfattningen att stadsbon är socialt överlägsen bonden. Att flytta till staden är en positiv utveckling för individen, en uppfattning som i romanen förstärks genom att alla inflyttade smålänningar har förkovrat sig ekonomiskt. Toring träffar sin skolkamrat från Lidalycke Niklassons Aron, som förr kallades ”Ljusstöparn” eftersom han aldrig snöt sig men som nu har förvandlats till direktör A. Ekenmark med tio gånger högre inkomst än Toring.

Av Ekenmark inbjuds han till Småländska samfundets vårfest, där han hoppas finna sympati för sin längtan till hembygden. Medlemmarna där är ju liksom han småländska invandrare och bör ha liknande erfarenheter. Festen är också full av hembygdskärlek, men av ett annat slag än den Toring känner. Man flaggar med landskapsvapnet, vilket Toring inte ens känner igen: ”Placeringskorten var också i gult och rött, och efter något funderande drog Knut den slutsatsen, att detta måste vara Smålands speciella färger; tydligen behövde han öka sin kunskap om hembygden”. (*Sömn*, s. 45.) Kronobergs regementets marsch spelas, man sjunger ”Smålandssången” och hembygden hyllas i ordförandens tal:

Tystnaden sänkte sig, kyparna smögo på tå över golvet, det småländska lejonet på flaggorna spetsade örnen. Ordföranden talade och bringade hembygden sin hyllning: Bland alla de känslor, som en människa kunde hysa i sitt hjärta, intog hembygdskärleken en av de mest framstående platserna. Alla här i denna sal i kväll var fast sammanknutna med denna kärleks osynliga band. Minnet av de små röda stugorna och de magra steniga åkrarna nere i Småland skapade en sann och bestående gemenskap mellan dem. Alla bar de hembygden i sina hjärtan, alla var de därför rika och lyckliga människor, vilken ställning var och en hade på samhällets steg. (Sömn, s. 49.)

Denna hembygdskärlek visar sig tydligast när planerna på samfundets smålandsresa presenteras: ”Man startade på stadshotellet i Jönköping, därifrån gick färden andra dagen direkt till stadshotellet i Växjö, och därifrån fortsatte man den tredje dagen direkt till stadshotellet i Kalmar.” (Sömn, s. 56.)

Det gemensamma för samfundets medlemmar är inte att de är smålänningar utan att de är viktiga och förmögna smålänningar, alla har höga titlar och inkomster. Toring är egentligen inte hemmahörande i gemenskapen utan är där enbart på grund av Ekenmarks inflytande. Detta illustreras genom att ingen riktigt uppfattar hans namn utan kallar honom för Noring eller Boring. Samfundets hemliga syfte verkar vara att medlemmarna ska gynna varandras affärsverksamheter.

Med en tillbakablick på Jamesons första tolkningshorisont kan Småländska samfundets yttre form förstås som ett uttryck för de nationalistiska strömningar som låg i tiden, med kopplingar till utvecklingen i Tyskland. Skildringen av samfundet gestaltar sig som en satirisk kritik av den typ av nationalism och hembygdsromantik som praktiseras i sådana sammanhang, vilken framställs som tom och falsk i jämförelse med Torings hembygdskärlek som i hög grad byggs upp av ett förhållande av själva jordbruksarbetet.

Vid återkomsten till Lidalycke åtnjuter Knut Toring betydligt mer aktning i bybornas ögon än när han lämnade byn. Det anses vara statusfyllt att ha ett arbete där man inte arbetar med kroppen utan enbart med huvudet. Nu kan Johan Toring, som förr fick skämmas över sonens arbete i skogen, i hemlighet vara stolt, ty ”[n]u hade han i alla fall en son, som försörjde sig med bara lite huvudbry. En son som förtjänade tusentals kronor om året med att sitta inne och skriva och grunna några timmar om dagen”. (Sömn, s. 186.) Föräldrarna antar att han är ordentligt förmögen eftersom han under flera års tid har haft en hög inkomst. De räknar inte med den stora skillnad i levnadskostnader som råder mellan stad och landsbygd och som gör att sonen i själva verket lider av akut penningbrist. Han avslöjar inte det rätta förhållandet direkt och fadern går med honom runt i bygden och tittar på gårdar till försäljning i tron att han utan vidare kan köpa en gård, vilket innebär en mycket respektabel ekonomisk ställning. När det så visar sig att han helt saknar dessa medel och istället för att köpa en egen gård arrenderar torpet Lyckemålen faller han genast från den klassmässiga position han hade som stadsman. ”För en person, som bara vältrade sig i gräset om

dagarna, lyfte man av goda skäl på mössan. [...] Men Knut gick inte omkring och vilade sig mer, nu arbetade han träget på sitt torpställe varenda dag, så att det passade sig inte riktigt att lyfta på mössan för honom efter detta.” (*Sömn*, s. 339.) Fadern har åter skäl att skämmas, dels för att han skrutit om sin rike son, dels för att sonen ånyo sjunkit under familjens samhällsställning genom att bli torpare: ”Inom släkten Toring hade det aldrig funnits någon arrendetorpåre, såvitt man visste. Det hade bara funnits självägande män vid jorden”. (*Sömn*, s. 328.) När han senare blir dagsverkare har han samma låga status, ty det är i att arbeta med andras jord och själv vara jordlös det skamfulla ligger, inte i själva arbetet som kan vara samma för bonde och dräng. Att Johan Toring själv går dagsverken hos den yngre sonen Gösta räknas inte som skamfullt då gubben har fullgjort sin bondetid.

Toring tycks inte lida av att vara jordlös, men verkar hysa viss avundsjuka mot Helgo Alfredsson, vars jord kunde varit hans om han från början stannat i byn. Alfredsson är ovillig att lämna ifrån sig ett visst stycke mark för uppförandet av en bygdegård med hänvisning till att han då förlorar åker. Toring, som är sekreterare i byggnadskommittén, menar dock att han inte förlorar något eftersom han fått jorden gratis när han gifte sig med Ebba Brun. ”Helgo hade inte behövt slita och svettas för sin åkerjord”, argumenterar han. ”Då kunde han väl ändå släppa ifrån sig ett halvt tunnland.” (*Giv*, s. 132.) Implicit hävdar han att Alfredssons jordinnehav inte är rättmätigt; han har inte arbetat eller betalat för att få det. Att antyda detta är oerhört kränkande, ty som byns ledande bonde hämtar Alfredsson sin auktoritet från ägandet av den största jordegendomen, alltså duger det inte att ifrågasätta det. När han en tid efter mötet om bygdegårdsbygget köper ett andra hemman i byn är det uppenbart att orsaken inte endast är att förmera verksamhetens vinst, utan att han behöver äga jord som han inköpt med egna medel och som därför inte kan ifrågasättas.

Horisont 3: Produktionsformer

Tidskriften Toring redigerar avslöjar hur produktionssätten har förändrats. *Fristundens* syfte är enligt Williams att ”erbjuda konsumenterna lättuggad förströelse på den korta tid de har över efter arbetsdagens slut”.⁵¹ De nya metoderna förkortar arbetstiden så att arbetaren har tid att läsa och tröttar inte ut honom så att han inte orkar. Tidigare krävde arbetet all vaken tid. Torings arbete är ett exempel på detta, som redaktör arbetar han ett visst antal timmar om dagen sittande vid ett bord utan att använda kroppens krafter, till skillnad från ungdomens arbetsdagar i Lidalycke som krävde alla dygnets ljusa timmar och var fysiskt ansträngande. De mekaniserade arbetsformer som möjliggör det nya förhållandet symboliseras av *Fristundens* nya tryckpress: ”Tiotusen exemplar mer i timmen – nu kunde man effektivare än förr fördriva livet åt människorna”. (*Sömn*, s. 98.)

Den nya tidens förhållanden gör att de mindre jordbruken hotas. Det krävs stor produktion

51 Williams, s. 145.

för att verksamheten ska vara lönsam och de mindre gårdarna är kraftigt skuldsatta. Det mesta av produktionen går till återbetalning till bankerna: ”Över mer än tre fjärdedelar av gårdarna i Lidalycke låg hypotekens tryckande tyngder. Detta var den nya trälldomen, som smygande nalkades jordens brukare”. (*Giv*, s. 121.) Eskilssons gård är byns mest skuldyngda, medan storbonden Helgo Alfredsson inte har några skulder alls. Skillnaden är stor i åkerareal; Eskilsson har femton tunnland mot Alfredssons trettiofem före köpet av Nilssons gård.

Toring och Eskilsson utarbetar en plan för räddning av småbruk där samarbete mellan bönderna pekats ut som lösningen. Gemensamt ägda maskiner minskar kostnaderna och intäkterna ökar om bönderna undviker onödiga mellanhänder genom att sälja sina produkter i egna företag: ”När bönderna får 13 öre litern för mjölken, som i staden kostar 26 öre ungefär, så har förmedlaren lika mycket betalt som bonden, vilket missförhållande måste avhjälpas”. (*Giv*, s. 123.) Inhägnader mellan de olika gårdarna bör tas bort, betesmarkerna ska istället användas gemensamt. Återinförande av byalag föreslås också, ty bönderna i Lidalycke hade ”bildat sitt byalag förr i världen. De var tvungna till det – de var tvungna att hålla ihop mot tjuvarna, som stal deras matvaror, och mot vargarna i skogen, som stal deras kreatur. Nu var dagen kommen, då de måste hålla ihop i byalag mot bankerna, som tog deras produkter som räntor. De helt enkelt piskades att hjälpa sig själva – nu mot bankerna i staden som förr mot odjuret i skogen”. (*Giv*, s. 124.)

Planen kan ses som en marxistisk utopi; bönderna bör sluta sig samman för att göra motstånd mot kapitalisterna som exploaterar deras arbetskraft. Egendoms gemenskap och upplösande av ägo gränser är produktionsformer som inom den politiska marxismen framhålls som lämpliga. Gunnar Eidevall menar i *Berättaren Vilhelm Moberg* att ”Toring-seriens jordbruksprogram låg i tiden; i andra länder var kolchoser och kibbutzer verklighet, på hemmaplan hade den kooperativa rörelsen börjat få stora framgångar, och många såg på 1930-talet framtidens räddning i gemenskapens tecken”.⁵²

Idyllens ödeläggelse

Moberg tecknar i skildringen av bondesamhället en idyll. De idylliska inslag Bachtin anger i ”Kronotopen” återfinns i *Sänkt sedebetyg* genom att släkten Toring tillhör ”virdafolket, som odlat Värends jord i tusentals år”. (*Sänkt*, s. 85 f.) Andra tydliga idyllmarkörer är morällträden och andra träd som växer på gården och som barnet Toring ägnar sig åt klättring i, Gölabäcken där han fiskar ål och gädda samt de ängar som tillhör hemmanet. Enligt E. R. Curtius innehåller en klassisk idyll

52 Eidevall, s. 100.

ett eller flera träd, en äng och en källa eller bäck.⁵³

I den traditionella idyllen figurerar Döden som ett hot.⁵⁴ I *Sänkt sedebetyg* tar sig Döden gestalten av ”Den farlige”, djävulen, som Torings religiösa mor ständigt varnar för. Den farlige blir för Toring en verklig person som lurar runt gården på nätterna och är ute efter honom, vilket utgör en källa till stark ångest under hans barndom. En besläktad figur är Brunngubben som enligt Torings mor bor i brunnen och rövar bort alla barn som vågar kika över kanten. Även Brunngubben är en verklig person för barnet. Han fascineras av honom och försöker ta reda på hur han ser ut genom djärva efterforskningar. Han undkommer med knapp marginal gubbens nävar; hans far drar undan honom i sista stund. Även en människa ikläds rollen som arkaisk död, nämligen Rackare-Pellen, en obehaglig person med den skamfyllda uppgiften att slakta husdjur. För Toring får Rackaren låna sitt utseende till Den farlige. I en grotesk scen som traumatiserar honom för all framtid bevittnar han i smyg en hästavlivning som Rackaren utför. Följden blir att han börjar stamma, vilket är en grundläggande orsak till att han får sänkt sedebetyg; han kan inte be sin lärarinna om ursäkt på grund av sitt talfel, vilket Nettervik påpekar.⁵⁵

Den farlige, Brunngubben och Rackare-Pellen är alla gestalter som försvinner med det idylliska. Den farlige elimineras genom sekularisering, Brunngubben genom att den vuxne mannen vågar titta i brunnen och överlever det och Rackaren genom att hans arbete tas över av veterinären i distriktet.

Genom att göra bondesamhället till idyll inför Moberg temat med idyllens ödeläggelse i de förändringar som leder till urbanisering och industrialisering. Toring ödelägger själv idyllen genom att flytta till huvudstaden och skaffa sig ett modernt arbete: ”Knut var den förste, som övergivit det för slakten gemensamma och sammanhållande. Han hade gått ifrån jorden och fört sin förgrening av slakten till staden. Ett skicksetungt avbrott hade inträffat: han hade brutit den långa bondekedjan.” (*Sänkt*, s. 87) Hans barn är födda och uppvuxna i staden och främmande för livet vid jorden. Emedan Torings bror Gösta tycks förbli barnlös i sitt äktenskap och hans syster är ogift vid trettiosex år innebär det att gården går ur slakten med Gösta.

När Toring i *Sömlös* återvänder till Lidalycke by har flera förändringar ägt rum. Gölabäcken är urtappad och dess mader uppodlade, vilket innebär att det idylliska vattendraget är förstört. (*Sömn*, s. 218.) Torings yngre bror Gösta som är den nye hemmansägaren på föräldragården har rivit det gamla boningshuset och uppfört ett nytt fyllt med moderniteter, exempelvis har det nya köket diskbänk i rostfritt stål. (*Sömn*, s. 197.) Bönderna kör omkring i bilar och det finns elektricitet i byn. Toring lämnade Stockholm eftersom han inte trivdes i

53 Ernst Robert Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (2. uppl., Bern, 1954) s. 202.

54 Agneta Rehal-Johansson, *Den lömska barnboksförfattaren. Tove Jansson och mumilverkets metamorfoser* (Göteborg, Stockholm, 2006) s. 41.

55 Nettervik, s. 67.

industrisamhället och hoppades kunna återgå till barndomens idylliska tillvaro på landet, men det visar sig att Lidalycke har moderniserats och att en sådan återgång därför inte är möjlig.

Toring försöker rekonstruera idyllen genom att arrendera Lyckemålen, den enda plats i byn som för honom är oförändrad, och genom att förföra Jenny Brun, Ebba Bruns kusin. Projektet misslyckas eftersom hans gamla bondemetoder inte håller ekonomiskt i de nya förhållanden som råder; han kan odla föda åt sig själv men inte skaffa pengar till skatten. ”För att överleva som bonde måste han ha pengar. Naturhushållningens tid är över och lantbrukaren måste nu tänka rationellt och ekonomiskt om han skall kunna leva av sitt arbete vid jorden”, skriver Williams.⁵⁶ Relationen med Jenny Brun, som han iscensätter för att rekonstruera den idylliska relation han haft med hennes kusin, fungerar inte heller som han tänkt sig – Jenny visar sig vara en helt annan person än Ebba även om de till det yttre är mycket lika.

Toring säger efter en tid upp arrendet och blir dagsverkare på andras jord, samtidigt som han bor gratis hos sina föräldrar. Det visar sig snart och vid närmare granskning att de reformer som orsakat bondesamhällets död och idyllens ödeläggelse inte är uteslutande negativa utan istället delvis positiva. Som barn och yngling hade Toring en rad problem rörande läsning. Det största problemet var att det inte fanns något att läsa, eftersom nöjesläsning ogillades. Nu finns ett lånebibliotek i byn som gör att den nuvarande ungdomen inte har samma problem. Den litteratur han dock lyckades få tag på var han tvungen att läsa efter mörkrets inbrott eftersom gårdsarbetet pågick under hela dagen, och han fick läsa i hemlighet i skenet av fotogenlampa, vilken det var förbjudet att slösa med. Den nya ungdomen har fritid och läser under elektriska lampor. De problem som drev honom till staden finns inte längre i byn.

Arbetsidyllen ödeläggs när arbetet med jorden och övrig agrar livsmedelsproduktion inte längre sker för att föda familjen inom idyllen utan för kommersiella syften. Moberg skriver att ”[s]läktingarna bjöd på vitt bröd till smörgåsarna, och Knut frågade om de inte längre åt brödet från gårdens egen jord. Nej, de hade aldrig rågbröd nuförtiden, förklarade svägerskan. Det betalade sig inte att odla råg. De köpte vetemjöl och bakade sitt bröd av det, och ibland köpte de av bagarn”. (*Sömn*, s. 198.) Detta kontrasterar mot hur det var i Torings barndom: ”Faderns stora bekymmer för årsgrödan gällde ju främst rågen: Växer det så mycket på rågåkern, att det räcker till bröd åt gårdsfolket för hela året? Efter somrar med dålig äring så hände det ju, att den egna säden tröt, så att de blev tvungna att köpa en säck mjöl i handelsboden. Men den säcken kände alltid far som en tryckande skambörda: En bonde skulle ta allt sitt bröd ur jorden med egna händer. Den som köpte sitt bröd var ingen bonde”. (*Sömn*, s. 199.)

Den falske bonden Gösta planerar sitt jordbruk så att han kan göra största möjliga vinst. ”Bönderna har blivit rationella företagare som tvingas odla med ekonomin för ögonen för att inte gå

⁵⁶ Williams, s. 162.

med förlust”, skriver Williams.⁵⁷ Landsbygden har dragits in i det kapitalistiska systemet under tiden Toring vistades i staden, ty under hans uppväxt behövde bönderna inte tjäna pengar, ”[m]en nu hade de också fått utgifter, och då måste de skaffa sig inkomster”. (*Sömn*, s. 199.) Gösta är i den meningen lika mycket löneslav som Knut Toring var i staden, men han utför sitt arbete i ruinerna av idyllen. Han värderar också penningen högre än familjen, vilket inte gick för sig i arbetsidyllen som samtidigt är en familjeidyll där man strävar mot ett gemensamt mål. Han lurar sina syskon genom att köpa gården av föräldrarna till underpris, och när Toring lånar tusen kronor av föräldrarna anklagas han av Gösta för att skifta arvet i förväg. I själva verket har Toring av hänsyn till syskonen lämnat revers för pengarna, som modern egentligen ville skänka honom som kompensation för den tvivelaktiga gårdsförsäljningen. Eftersom Gösta och hans fru inte tror att brodern kan betala tillbaka och att de därför kommer gå miste om pengarna ser de lånet som ett bedrägeri, vilket de inte kan gå med på trots att de själva lurat till sig större belopp på syskonens bekostnad. Det leder till att bekantskapen mellan dem tillfälligt sägs upp, och de har sedan tidigare ingen kontakt med systemen Ingegärd som är missnöjd med gårdsskiftet.

Gemeinschaft och Gesellschaft

Enligt Asplund är Gemeinschaft förankrat på landet och Gesellschaft i staden.⁵⁸ Det är enkelt att efter denna grova uppdelning se motsatserna Lidalycke och Stockholm som representanter för de båda samlevnadsformerna. Den vantrivsel Toring lider av i staden kan då förklaras genom vad Leon Festinger kallar kognitiv dissonans, ett fenomen som Asplund knyter just till ”[d]en moderna människans frivilligt och ofrivilligt företagna utvandring från landet till staden”.⁵⁹ Dissonansen uppstår då alternativen har både positiva och negativa värden; det valda alternativets negativa värden och det bortvaldas positiva orsakar den. ”Den som väljer staden väljer bort Gemeinschaft”, skriver Asplund. ”Det är inte ett val vilket som helst. Det är ett val av en livsform, och den livsform som har valts bort har sina stora och välkända värden. Dessa värden gör sig fortsättningsvis påminda.”⁶⁰ Om Toring istället hade valt att stanna vid jorden skulle han vantrivas där och längta till staden, enligt Festingers teori om den kognitiva dissonansen.

Att staden inte är ett Gemeinschaft visas av avsaknaden av det familjära, som är denna samlevnadsforms signum. Om man i den egna byn möter en person är sannolikheten stor att man känner personen, i storstaden är sannolikheten istället stor att man inte gör det. Staden präglas av främlingskap. ”En stor stad”, heter det i *Sänkt sedebetyg*, ”alstrar främlingskap mellan invånarna. Man bor vägg i vägg och dock i var sin världsdal. Man ser inte varandra, man känner inte varandra.

57 Williams, s. 160.

58 Asplund, s. 64.

59 Ib., s. 59.

60 Asplund, s. 58.

Man möts i trapporna varje dag i många år, men man ser inte varandra, man hälsar inte. Man har en granne, men han existerar inte.” (*Sänkt*, s. 72.) Även Torings arbete i staden bär en gesellschaftsprägel. ”Människorna i Gemeinschaft arbetar”, skriver Asplund, ”[d]et gör de strängt taget inte i Gesellschaft: där strävar människorna enbart efter profit. Arbetet i Gemeinschaft är skapande arbete som frambringar värden. Profiten i Gesellschaft är däremot inget värde utan innefattar bara en förändring i den proportionsvisa förmögenheten.”⁶¹ Toring vantrivs med sin uppgift eftersom han anser att de noveller han väljer ut för tryck är dåliga. Schismen mellan honom och tidningsägaren som uppstår då han av trots istället väljer ut noveller han anser är bra beror på att han därigenom försöker skapa ett värde på bekostnad av profiten: de ”dåliga” novellerna är mer lönsamma än de ”bättre”.

Idyllens ödeläggelse medför att bondlivet förvandlas till Gesellschaft. Bönderna driver sina jordbruk som företag med målet att gå med vinst. För att effektivisera verksamheten samarbetar de genom att gå samman i mejeri- och slakteriföreningar. Detta är enligt Tönnies teori för moderniteten typiska försök att återupprätta Gemeinschaft. ”Det är uppenbart”, refererar Asplund, ”att den kooperativa rörelsen är ett försök att inom ramen för Gesellschaft återuppliva Gemeinschaft, ett 'moraliskt nödvändigt' försök att återuppliva en familjeliknande gemenskap.”⁶² Tönnies varnar dock enligt Asplund för att Kooperationen riskerar att förfalla till ren kommers, vilket är just vad den gjort i Mobergs romaner. Bönderna samarbetar för att det gynnar dem själva ekonomiskt, men de är noga med att undvika sådant som gynnar andra. Den unga bonden Betty Eskilsson arbetar för ett mer gemeinschaft-präglat föreningsliv, men det fungerar inte eftersom de äldre tänker på den egna vinsten: ”Här hade hon länge hållit på att övertala bönderna att bli med i deras egen slakteriförening i länet, och hon fick dem alla med till sist, Oskar Nilsson också. Sedan skulle de förstås sälja alla sina svin till sitt eget slakteri. Men när Jansson i våras bjöd gubben Oskar tre öre mer per kilo än andelsföreningen, så sålde han sin gris till Jansson! Grisen vägde sjuttiofem kilo – för två kronor och tjugofem öre svek han sin egen förening!” (*Giv*, s. 79.)

Den planerade bygdegården, ”Ungdomens hus”, har som syfte att hålla kvar de unga i byn genom att ge dem en meningsfull fritid, vilket är nödvändigt för byns framtid; om alla flyttar till staden blir jorden obrukad. Toring och Eskilsson som driver projektet menar att alla byns bönder har intresse av att ungdomen stannar och därför bör vara villiga att bidra med material till bygget. De möter hårdast motstånd hos byns äldre bönder som anser att bygget är onödigt och vägrar bidra till projektet. De har också problem att få en byggplats. Ingen vill släppa ifrån sig bra mark, men alla erbjuder sig att sälja obrukbar och värdelös mark. I Gesellschaft är enligt Asplund förhållandet sådant att ”[i]ngen tillerkänner någon annan någonting eller vill göra någonting för någon annan,

61 Ib., s. 76.

62 Ib., s. 65.

ingen är benägen att unna någon annan någonting – om det inte sker i utbyte mot någonting likvärdigt. I själva verket ger man bort någonting endast om man i sin tur får någonting som förefaller ännu bättre”.⁶³ Det är uppenbart att böndernas snålhet är ett uttryck för Gesellschaft. Det vore dock förhastat att anta att det är en produkt av samhällsomvandlingen, om så var fallet skulle det innebära att de äldsta i byn var snabbast att anpassa sig till förändringen medan de yngsta gjorde motstånd. Som påpekas av Asplund innehåller Gemeinschaft alltid spår av Gesellschaft, vilket innebär att omvandlingen till industrisamhälle i viss mån byter Gesellschaft mot Gemeinschaft. Detta möter motstånd hos de äldre bönderna men mottas positivt av de äldre obesuttna. Den nya samhällsordningen medför nämligen förbättringar för de fattiga. De äldsta i byn, gubbarna Sonen i Huset och Skrik-August, var under den gamla ordningen beroende av dagsverken hos bönderna för sin försörjning men nu traskar Skrik-August till tågstationen en gång i månaden och hämtar deras folkpension.

Det har sålunda lurat ett Gesellschaft inom ramen för bondesamhällets Gemeinschaft. Detta illustreras tydligast i tvisten mellan Alrik och Samuel Brun vars ursprung var att Alriks oxar av misstag kom lösa på Bruns havreåker, vilket ledde till årtionden av hat mellan bönderna och deras familjer, misshandel, rättsprocesser, självmordsförsök och vansinne. Att basera livslång aversion på förlusten av några strån havre tyder på extrem snålhet. Gemeinschaft är således, som Moberg framställer det, inte den samlevnadsform som råder mellan bönderna utan synes vara reserverad för den egna familjen. I samband med samhällsomvandlingen förlorar familjen denna särställning, Toring får till exempel betala fullt pris för livsmedel från broderns gård. Tydligast märks förskjutningen i Betty Eskilssons handlande, hon ställer sin egen far under förmyndare och övertar hans del i gården, vilket vore otänkbart inom ramen för Gemeinschaft och uppfattas som hemskt av de andra bönderna.

Även den skildrade förändringen i synen på äktenskapet kan möjligen knytas till begreppen Gemeinschaft och Gesellschaft. Äktenskapet i den förra samlevnadsformen betraktas som givet och oupplösligt, medan det i det senare bygger på ett affärsmässigt avtal mellan parterna och upplöses när avtalet bryts. Orsaken till att Toring och Aina skiljer sig är att de har olika önskningar om var de ska bo. När de gifte sig var de överens om att de skulle bo i staden, men när Toring för fram sina planer på att flytta tillbaka till landet ändrar han de ursprungliga förutsättningarna. ”[J]ag har inte gift mej med en bonde”, säger Aina. ”Jag har gift mej med en stadsbo. [...] Om du går tillbaka, så får du skaffa dej en annan hustru.” (*Sömn*, s. 38) Det typiska för Gesellschaft är enligt Asplund kontraktet, som förutsätter att parterna förstår varandra. Gesellschaft kännetecknas vidare av den rationella viljan.⁶⁴ Det rationella i detta sammanhang kan synas vara att bryta samarbetet när de

63 Asplund, s. 74.

64 Asplund, s. 69.

viljor som utgjorde grunden för det ändras. I skilsmässan delas de båda barnen upp, ett stannar i staden och ett flyttar med till Lidalycke. Familjen är alltså delbar, vilket den, som Asplund antyder, inte kan vara i Gemeinschaft: ”Gemeinschaft är den bestående och äkta formen för samlevnad, Gesellschaft däremot en övergående och skenbar form. Således bör Gemeinschaft uppfattas som en levande organism, Gesellschaft som ett mekaniskt aggregat och en artefakt”.⁶⁵ Att det senare förhållandet är aktuellt i Mobergs fiktion visas av att Aina gifter om sig med en ny stadsman strax efter att skilsmässan är slutförd. Upplösningen av Gemeinschaft innebär att individen ställs före familjen som enhet; Toring låter sitt personliga behov av att byta levnadsmiljö upplösa familjen.

Avslutande diskussion

Knut Torings personliga utveckling kan sägas spegla samhällsutvecklingen. Som barn lever han i bondesamhället med dess idylliska inslag, vilka till viss del skadar honom, framförallt ifråga om hans psykiska hälsa som påverkas negativt av de i bondesamhället förankrade föreställningarna om olika övernaturliga fenomen, samt av Rackaren som hör hemma där. Han plågas också av omgivningens inställning till läsning som försvårar hans utbildning, han måste fuska till sig böcker och gör på så sätt motstånd mot samhällets normer, vilket leder till sänkt sedebetyg. Motståndet fortsätter i ungdomen då han ifrågasätter bondesamhällets världsbild och nekar till att föra

⁶⁵ Ib., s. 64.

traditionen vidare genom att bli bonde, och kulminerar i hans flytt till staden som symboliserar landsbygdens avfolkning som är ett avgörande moment i moderniseringsprocessen.

I staden blir han istället en del av industrisamhället. Han bor i en massbostad, har ett mekaniserat arbete utan fysisk ansträngning och kan läsa så många böcker han vill. Hans arbete följer ett bestämt schema och är oberoende av årstidernas växlingar och dagens längd. Den nya livsformen tär dock även den på hans hälsa, här i formen av sömnproblem som orsakas av arbetet. Sömlöshetens grubbel leder till en omvärdering av barndomens omständigheter, som i jämförelse med hans rådande livssituation kommer i bättre dager, och idén om att återvända till barndomsbyn får fäste och utvecklas till stark hemlängtan. Mot bakgrund av Festingers teori om kognitiv dissonans kan detta ses som en frukt av hans överbetonande av de positiva delarna av minnet av barndomen (barndomsskildringen utspelas i den vuxne Torings minne), och en tendens att särskilt lägga märke till de negativa aspekterna av den nya tillvaron. Hans hemlängtan möter oförståelse och kritik i den nya omgivningen, vilket kan bero på att den nya tillvaron i staden har en övergripande karaktär av *Gesellschaft* och den tillvaro han vill tillbaka till sätts fram som ett *Gemeinschaft*. ”*Gesellschaft* tillåter inga avhopp”, skriver Asplund,⁶⁶ och Toring anses inte vara helt till sina sinnen eftersom han vill ”[å]ter sjunka ned till den sociala miljö” som han lyckats höja sig över, som hans svåger uttrycker sig. (*Sömn*, s. 136.)

Torings fortsatta bedrifter får ses som en kritik av det moderna livet, ty han lämnar staden och tar avstånd från sin gärning som redaktör för tidskriften *Fristunden*. Williams skriver att hans återflyttning formar sig till ”ett slags upplysningsprojekt som tar strid mot 'kulturindustrin' och stadslivets mekaniserade människosyn så som den beskrivs i *Sänkt sedebetyg*”.⁶⁷ Den idyll och det *Gemeinschaft* han längtade efter i staden har försvunnit i hembygden på grund av moderniseringens framfart och han börjar, efter ett misslyckat försök att rekonstruera idyllen, arbeta för att inrätta ett *Gemeinschaft* inom det moderna industrisamhällets ram. Denna moderna form av *Gemeinschaft* för över familjetanken till det offentliga livet. Torings projekt tar sig därmed ett uttryck som nära knyter an till den samtida socialdemokratins vision om folkhemmet, vars syfte enligt Christer Ekholm – som använder just Tönnies terminologi – var ”att verka för en av jämlikhetsprincipen genomsyrad *Gemeinschaft* mitt i modernitetens pyramidala *Gesellschaft*”.⁶⁸

66 Asplund, s. 115.

67 Williams, s. 146.

68 Christer Ekholm, ”Att vara, att verka, att älska – eller inte: En studie i Lars Ahlins begrepp om (och faktiska) arbete och arbetsförmåga”, *Arbets(o)förmåga – ur ett mångdisciplinärt perspektiv*, red. Lotta Vahlne-Westerhäll (Stockholm, 2008) s. 384.

Litteraturförteckning

Asplund, Johan, *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft* (Göteborg, 1991)

Bachtin, Michal, ”Epos och roman. Om romanstudiets metodologi”, *Det dialogiska ordet*, övers: Johan Öberg (3. uppl., Gråbo, 1997)

”Kronotopen. Tiden och rummet i romanen. Essäer i historisk poetik”, *Det dialogiska ordet*, övers: Johan Öberg (3. uppl., Gråbo, 1997)

Rabelais och skrottets historia. François Rabelais` verk och den folkliga kulturen under medeltiden och renässansen (3. uppl., Gråbo, 2007 [1965])

Curtius, Ernst Robert, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter* (2. uppl., Bern, 1954)

Eidevall, Gunnar, *Berättaren Vilhelm Moberg* (Stockholm, 1976)

Ekholm, Christer, ”Att vara, att verka, att älska – eller inte: En studie i Lars Ahlins begrepp om (och

- faktiska) arbete och arbetsförmåga”, *Arbets(o)förmåga – ur ett mångdisciplinärt perspektiv*, red. Lotta Vahlne-Westerhäll (Stockholm, 2008)
- Furuland, Lars & Svedjedal, Johan, *Svensk arbetarlitteratur* (Stockholm, 2006)
- Hedenborg, Susanna & Kvarnström, Lars, *Det svenska samhället 1720-2006. Böndernas och arbetarnas tid* (Lund, 2011)
- Holmes, Philip, *Vilhelm Moberg. En introduktion till hans författarskap* (Växjö, 2001)
- Holmgren, Ola, *Emigrant i moderniteten. Vilhelm Mobergs mansfantasier* (Stockholm/Stehag, 2005)
- Jameson, Fredric, *Det politiska omedvetna. Berättelsen som social symbolhandling*, övers: Sara Danius, Stefan Helgesson & Stefan Jonsson (Stockholm/Stehag, 1994 [1981])
- Jonsson, Stefan, ”Marxistisk litteraturteori”, *Litteraturvetenskap – en inledning*, red: Staffan Bergsten (Lund, 2011)
- Liljestrand, Jens, *Mobergland. Personligt och politiskt i Vilhelm Mobergs utvandrarserie* (Stockholm, 2009)
- Lo-Johansson, Ivar, *Traktorn* (Stockholm, 1943)
- Moberg, Vilhelm, *Giv oss jorden!* (Stockholm, 1939)
- Sänkt sedebetyg* (Stockholm, 1935)
- Sömlös* (Stockholm, 1937)
- Nettervik, Ingrid, ”Vilhelm Moberg – en författare med sänkt sedebetyg”, *Vidare med Vilhelm Moberg. Åtta forskare om hans författarskap*, red. Ingrid Nettervik & Anna Williams (Stockholm, 2009)
- Nilsson, Magnus, *Den moderne Ivar Lo-Johansson. Modernisering, modernitet och modernism i statarromanerna* (Hedemora, 2003)
- Platen, Magnus von, *Den unge Vilhelm Moberg. En levnadsteckning* (Stockholm, 1978)
- Rehal-Johansson, Agneta, *Den lömska barnboksförfattaren. Tove Jansson och muminverkets metamorfoser* (Göteborg, Stockholm, 2006)
- Svedjedal, Johan, ”Lidandet och lyckan. Intellektuella i Vilhelm Mobergs trettiotalromaner”, *Gurun och grottmannen och andra litteratursociologiska studier* (Stockholm, 1996)
- Williams, Anna, ”Staden T/R. Vilhelm Mobergs två trettiotalssviter”, *Tillträde till den nya tiden. Fem berättelser om när Sverige blev modernt*, (Stockholm/Stehag, 2002)